

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Wielopłaszczyznowy i wieloetapowy charakter procesu demokratyzacji

Author: Sebastian Kubas

Citation style: Kubas Sebastian. (2017). Wielopłaszczyznowy i wieloetapowy charakter procesu demokratyzacji. W: P. Grzywina i in. (red.), "Między ideą, pasją a działaniem : księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze" (S. 495-508). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

SEBASTIAN KUBAS

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wielopłaszczyznowy i wieloetapowy charakter procesu demokratyzacji

Wstęp

Demokratyzacja jest jednym z możliwych rodzajów zmiany politycznej, ale nie zamyka się wyłącznie w płaszczyźnie związanej z polityką, gdyż odnosi się do przemian społecznych obserwowanych m.in. w kulturze czy aksjologii. Wielowymiarowemu charakterowi demokratyzacji towarzyszy inne zjawisko – wieloetapowość. Długotrwały proces demokratyzacji dzieli się wewnętrznie na krótsze okresy, które cechuje różnorodna specyfika oraz różne cele. W związku z tym należy wysunąć tezę o wielopłaszczyznowym i wieloetapowym charakterze procesu demokratyzacji.

W prezentowanym artykule spróbuję odnieść się do założeń o wielopłaszczyznowym i wieloetapowym charakterze procesu demokratyzacji. W tym celu swój wywód rozpocznę od umiejscowienia procesu demokratyzacji wśród zmian politycznych, uważając, że podstawowym celem tego procesu jest wywołanie przekształceń w strukturze i funkcjach państwa. Następnie poddam analizie definicje procesu demokratyzacji, rozpatrując to zjawisko w kontekście politycznym, społecznym i aksjologicznym. Na koniec swoich rozważań odniosę się do kwestii wieloetapowości demokratyzacji, czyli wewnętrznego podziału procesu.

Demokratyzacja jako zmiana polityczna

Demokratyzacja ma charakter zmiany politycznej, która jest przedmiotem osobnej analizy w naukach społecznych. W literaturze występuje wiele pojęć, które są używane przez badaczy w celu określenia jej fenomenu. Nie każda zmiana prowadzi do demokracji. Co więcej, nawet rozpoczęcie procesu demokratyzacji nie gwarantuje zakotwiczenia państwa w reżimie demokratycznym. Jak zauważają Eugeniusz Zieliński i Zbigniew Blok, w celu określenia zmiany politycznej stosowane są różne pojęcia, w tym transformacja, reforma i rewolucja. Transformacja ma globalny charakter, gdyż dotyka różnych systemów, przywracając im właściwe funkcje i tożsamość. Reforma polega na wycinkowym przekształceniu rzeczywistości społecznej, politycznej, gospodarczej i innej. Jeżeli chodzi o rewolucję, to Z. Blok zaznacza, że stosowanie terminu „rewolucja” w celu określenia zmiany demokratycznej powinno być przyjęte w kontekście procesu przywracającego ład i porządek. W innym rozumieniu rewolucja wprowadza chaos i destrukcję poprzedniego reżimu przy jednoczesnym braku wskazania rozwiązań występujących problemów¹.

W XX wieku wśród teorii, których przedmiotem było zjawisko zmiany politycznej, znalazły się m.in. teorie modernizacji, instytucjonalne, uzależnienia, globalizacji czy kompleksowa teoria zmiany politycznej. Teorie modernizacji podkreślają komplementarność zmiany politycznej, gospodarczej, kulturowej i innych. Zgodnie z nimi na przykład demokracja ma większe szanse powodzenia, jeżeli mamy do czynienia z rozwojem gospodarki wolnorynkowej oraz społeczeństwa obywatelskiego. Teorie instytucjonalne zakładają, że zmiany polityczne niekoniecznie muszą współwystępować ze zmianami w innych przestrzeniach. Krytykę podejścia modernistycznego podejmują również teorie uzależnienia, w których przyjęto, że państwa nie zawsze są w stanie osiągnąć ten sam poziom rozwoju i nie upodabniają się do wysoko rozwiniętych demokracji. Ze względu na to, że od prawie trzech dekad zmiany na świecie mają charakter systemowy, to znaczy łączą z sobą przekształcenia w kilku dziedzinach i zachodzą w tym samym czasie w wielu państwach, mają podobny charakter, dlatego badacze ujmują te zjawiska w nurcie teorii globalizacji. Natomiast kompleksowa teoria zmiany systemów wskazuje, że zmiany mają nieprzewidywalny charakter, nie zawsze są liniowe, a zestaw implementowanych instytucji nigdy nie jest idealny. Dlatego zmiany prowadzą do heterogenicznych, a nie homogenicznych rozwiązań².

¹ E. ZIELIŃSKI: *Nauka o państwie i polityce*. Warszawa, ELIPSA, 2006, s. 77–93; Z. BŁOK: *Transformacja jako konwersja funkcji wewnętrznych na przykładzie Polski*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, 2006, s. 113–120.

² A.W. JABŁOŃSKI: *Teorie zmiany i rozwoju politycznego w XX wieku*. W: *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej*. 1989–2002. Red. T. GODLEWSKI, A. KOSESKI,

Geoffrey Pridham rozpatruje demokratyzację w kategorii zmiany politycznej, uwzględniając trzy podejścia. W pierwszym, zwanym funkcjonalnym, występuje korelacja pomiędzy demokratyzacją a zmianami kulturowymi, społecznymi i gospodarczymi, co czyni to podejście podobnym do teorii modernizacji. W drugim, transnarodowym, dochodzi do dyfuzji wartości i procedur demokratycznych z państw o wysokim poziomie rozwiązań demokratycznych do państw rozpoczynających drogę ku demokracji. Trzecia szkoła, genetyczna, zwraca uwagę na dynamiczny charakter procesu zmiany i zestaw wielu czynników, które wpływają na demokratyzację³.

Definiowanie demokratyzacji i jej płaszczyzny

Spróbujmy teraz przyjrzeć się temu, czym jest demokratyzacja, co stanowi o jej specyfice i odróżnia ją od innych typów zmiany politycznej. Zauważmy, że oznaczenie procesu dążenia państwa do recepcji rozwiązań demokratycznych nie zawsze w literaturze nazywa się demokratyzacją. Początkowo Philipp C. Schmitter określał to zjawisko pojęciem „tranzycja”, dopiero później przyjął termin „demokratyzacja”⁴. Za określeniem „tranzycja” optuje Bartosz Szyja⁵. Tadeusz Mołdawa proponuje posługiwanie się terminem „transformacja”⁶, a Timothy Garton Ash w odniesieniu do wprowadzania reżimu demokratycznego w Europie Środkowej i Wschodniej używa pojęcia „refolucja”, jako konglomeratu rewolucji i reformy⁷.

Większość autorów używa jednak pojęcia „demokratyzacja”, wśród nich: Adam Przeworski, Atilla Ágh, Juan J. Linz, Alfred Stepan, Laurence White-

K.A. WOJTASZCZYK. Bydgoszcz–Pułtusk, Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego i Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieysztora, 2003, s. 9–22.

³ G. PRIDHAM: *Dynamics of Democratization. A Comparative Approach*. New York, CONTINUUM, 2000, s. 5–16.

⁴ Szerzej A. ANTOSZEWSKI: *Konsolidacja demokracji jako przedmiot zainteresowań współczesnej politologii*. W: *Politologia Wroclawska. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Politologii Uniwersytetu Wroclawskiego*. Red. K. DZIUBKA, T. ŁOŚ-NOWAK, K. PASZKIEWICZ. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wroclawskiego, 2000, s. 55; P.C. SCHMITTER, C.Q. SCHNEIDER: *Conceptualizing and Measuring the Liberalization of Autocracy and the Consolidation of Democracy across Regions of the World and from Different Points of Departure*. In: *Twenty Years of Studying Democratization*. Vol. 1: *Democratic Transition and Consolidation*. Eds. A. CROISSANT, J. HAYNES. New York, ROUTLEDGE, 2014, s. 45.

⁵ B. SZYJA: *Demokracja skonsolidowana jako efekt tranzycji. Analiza podstawowych ujęć i poglądów*. „Wroclawskie Studia Politologiczne” 2013, nr 14, s. 168–170.

⁶ T. MOŁDAWA: *The Problems of the Transformation of the Political System in Poland*. In: *Reform and Transformation in Eastern Europe*. Eds. W. ŁUKOWSKI, K.A. WOJTASZCZYK. Warszawa, ELIPSA, 1996, s. 39,42.

⁷ K.A. WOJTASZCZYK: *Transformacja systemowa w Europie Wschodniej – próba bilansu*. W: *Transformacja systemowa...*, s. 11.

head, Andrzej Antoszewski⁸. W formułowanych definicjach zwraca się uwagę na to, że demokratyzacja oznacza przejście od reżimu niedemokratycznego do demokracji⁹, ma wielowymiarowy i wieloetapowy charakter¹⁰, może zatrzymać się, a nawet cofnąć¹¹ i nigdy się nie kończy¹². Dlatego też demokratyzacja ma zarówno wieloetapowy, jaki i wielopłaszczyznowy charakter. W pierwszym ujęciu oznacza to, że dokonuje zmian na wielu płaszczyznach, a w drugim – że jest procesem wewnętrznie podzielonym na etapy, które następują jeden po drugim. Demokratyzacja oznacza także przyjmowanie oraz zakorzenianie wartości związanych z demokracją i w tym ujęciu odwołuje się do substancjalnego rozumienia demokracji, ale odnosi się również do implementacji instytucjonalnych rozwiązań i wprowadzania określonego trybu podejmowania i wykonywania decyzji, co należy rozpatrywać jako proceduralne rozumienie demokracji.

Jeżeli chodzi o substancjalne podłoże demokratyzacji, to wiąże się ono z upowszechnianiem takich wartości, jak wolność, równość czy pluralizm. Początkowo wolności nie wiązano z demokracją, o czym świadczy utrzymywanie systemu niewolniczego w greckich demokratycznych polis. Na dużą skalę połączenie tej wartości nastąpiło wówczas, gdy zaczęto odnosić demokrację do liberalizmu. Dzisiejsze rozumienie wolności może ją dookreślać przez wolność do czegoś, jak i wolność od czegoś, przy czym współczesne państwo zezwala na funkcjonowanie tej wartości w granicach określonych prawem. W historii myśli politycznej wielu filozofów zwracało uwagę na powiązanie demokracji z równością społeczną, jednakże dopiero w XX wieku zgodzono się na to, że powinna ona objąć niemal wszystkich obywateli. Wyjątkiem są osoby nieletnie, pozbawione praw publicznych wyrokami sądowymi oraz upośledzone umysłowo. Jeżeli chodzi o pluralizm, to wynika on z respektowania odmienności w życiu społecznym i poszanowania godności osób o odmiennych poglądach. We współczesnej demokracji szczególnie ważny jest pluralizm po-

⁸ A. PRZEWORSKI: *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991; A. ÁGH: *Emerging Democracies in East Central Europe and the Balkans*. Cheltenham, Edward Elgar, 1998; J.J. LINZ, A. STEPAN: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-communist Europe*. Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1996; L. WHITEHEAD: *Democratization. Theory and Experience*. Oxford, Oxford University Press, 2002; A. ANTOSZEWSKI: *Normatywne i empiryczne teorie demokracji*. „Politeja” 2015, nr 4(36).

⁹ A. PRZEWORSKI: *Democracy and the Market...*, s. 14; G. PRIDHAM: *Dynamics of Democratization...*, s. 16–24.

¹⁰ A. ÁGH: *Emerging Democracies...*, s. 7–12; L. DIAMOND: *Developing Democracy. Toward Consolidation*. Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1999, s. 1–8, 64–73; G. PRIDHAM: *Dynamics of Democratization...*, s. 16–24.

¹¹ J.S. VALENZUELA: *Democratic Consolidation in Post-Transitional Setting: Notion, Process, and Facilitating Conditions*. Kellogg Institute Working Paper #150. December 1990, <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/150.pdf> [data dostępu: 10.11.2016].

¹² L. WHITEHEAD: *Democratization. Theory and Experience...*, s. 27.

lityczny, który pozwala różnym podmiotom na reprezentowanie poglądów grup społecznych i dążenie do realizacji postulatów zgłaszanych przez owe grupy. Implikacją wartości i zasad demokracji substancjalnej są prawa człowieka i obywatela, które przyjmują demokratyczne państwa prawa i gwarantują ich przestrzeganie za pomocą aktów, przede wszystkim umieszczając je w konstytucyjnych rozwiązaniach. W ten sposób wartości demokracji stają się częścią instytucjonalnych rozwiązań.

Efekt implementacji instytucjonalnego wymiaru demokracji jest trudny do przewidzenia. Instytucjonalizacja rozpoczyna się od wprowadzenia pewnego wzoru rozwiązań proceduralnych, które w trakcie rozwoju mogą się zmieniać niezależnie od woli ich twórców, a nawet elit aktualnie sprawujących władzę. Dzieje się tak, gdyż instytucje żyją własnym życiem¹³. Podstawowym zadaniem instytucji jest stabilizowanie systemu, bezpieczeństwa i efektywnego rozwiązywania konfliktów przez rutynizację zachowań politycznych. Do najważniejszych instytucji demokratycznego życia publicznego Larry Diamond zalicza:

- organy władzy reprezentujące społeczeństwo, czyli parlamenty, rząd, głowa państwa;
- aparat administracyjny stanowiący biurokratyczny układ, na którego podstawie państwo realizuje swoje funkcje;
- podmioty artykułujące potrzeby szerokich grup społecznych (partie polityczne, związki zawodowe, stowarzyszenia obywateli);
- struktury realizujące odpowiedzialność aktorów życia publicznego (sądownictwo)¹⁴.

Ta klasyfikacja w żaden sposób nie wyczerpuje problematyki instytucji demokracji. Trzeba pamiętać, że instytucje to nie tylko aktorzy i podmioty występujące w życiu publicznym, to przede wszystkim procedury, które w sposób dynamiczny kształtują relacje zarówno pomiędzy nimi, jak i w stosunkach ze społeczeństwem i odwrotnie. Robert Dahl, wśród demokratycznych instytucji wymienia:

- wybór przedstawicieli i kontrolę ich decyzji;
- przeprowadzanie wolnych i uczciwych wyborów;
- powszechne prawo wyborcze dla ogółu obywateli;
- przyznanie biernego prawa wyborczego ogółowi obywateli;
- wolność wypowiedzi;
- dostęp do alternatywnych źródeł informacji;
- wolność i autonomię stowarzyszeń¹⁵.

¹³ H. KITSCHOLT, Z. MANSFELDOVA, R. MARKOWSKI, G. TÓKA: *Post-communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-party Cooperation*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 32–35.

¹⁴ L. DIAMOND: *Developing Democracy...*, s. 93 i nast.

¹⁵ R. DAHL: *Demokracja i jej krytycy*. Przeł. S. AMSTERDAMSKI. Warszawa, ALETHEIA, 2012, s. 316–317.

Podkreślmy, że wśród tych instytucji naczelne miejsce zajmują wybory. Od czasu Josepha Schumpetera są uważane za istotne kryterium pozwalające uznać dane państwo za demokratyczne¹⁶. Oczywiście nie są jedynym warunkiem, właściwie stanowią jedynie początkowy, otwierający, ale zarazem zasadniczy element demokracji. Bez nich nie ma możliwości prowadzenia procesu demokratyzacji, ale same nie wystarczają, aby uznać jednostkę polityczną za demokratyczną.

Fazy procesu demokratyzacji

W związku z tym, że proces demokratyzacji przyjmuje synchroniczny charakter, polegający na stopniowym przechodzeniu do kolejnych stadiów rozwoju, w literaturze przedstawione są różne koncepcje wydzielenia poszczególnych jego etapów. Atilla Ágh przyjmuje, że demokratyzacja składa się z trzech etapów: przedtranzycyjnego chaosu, tranzycji i konsolidacji demokracji¹⁷. Podobne podejście reprezentuje Laurence Whitehead, który stwierdza, że w proces demokratyzacji wpisują się trzy etapy, do których zalicza upadek reżimu niedemokratycznego, tranzycję oraz konsolidację demokracji¹⁸. Także Dankwart Rustow wyodrębnia trzy etapy demokratyzacji: etap preparacji, etap transformacji, etap konsolidacji demokracji¹⁹.

Odmienne podejście prezentują Juan J. Linz i Alfred Stepan²⁰ oraz Scott Mainwaring²¹. Stwierdzają oni, że proces demokratyzacji może poprzedzić liberalizacja, po której następują właściwe fazy demokratyzacji, czyli tranzycja i konsolidacja. Tak samo czyni Samuel P. Huntington²². Natomiast Adam Przeworski i Geoffrey Pridham zaznaczają, że na proces demokratyzacji składają się liberalizacja, tranzycja i konsolidacja²³.

¹⁶ J. SCHUMPETER: *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*. Przeł. M. RUSIŃSKI. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.

¹⁷ Autor zaznacza jednak, że zgromadzony przez badaczy materiał pozwala na uszczuplenie kilku faz procesu demokratyzacji zaledwie do dwóch: tranzycji i konsolidacji demokracji. A. ÁGH: *Emerging Democracies...*, 1998, s. 7–12.

¹⁸ L. WHITEHEAD: *Democratization. Theory and Experience...*, s. 27; L. WHITEHEAD: *The Drama of Democratization*. „Journal of Democracy” 1999, Vol. 10, No. 4, s. 84.

¹⁹ D. RUSTOW: *Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model*. „Comparative Politics” 1970, No. 3.

²⁰ J.J. LINZ, A. STEPAN: *Problems of Democratic Transition...*, s. 3–7.

²¹ S. MAINWARING: *Transitions to Democracy and Democratic Consolidation: Theoretical and Comparative Issues*. In: *Issues on Democratic Consolidation*. Eds. S. MAINWARING, G. O'DONNELL, J.S. VALENZUELA. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1992, s. 298.

²² S.P. HUNTINGTON: *Trzecia fala demokratyzacji*. Przeł. A. DZIURDZIK. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, s. 15–23.

²³ A. PRZEWORSKI: *Democracy and the Market...*, s. 14; G. PRIDHAM: *Dynamics of Democratization...*, s. 16–24.

Uważam, że właściwy proces demokratyzacji rozpoczyna faza schyłkowa, występująca w związku z kryzysem i niewydolnością poprzedniego, niedemokratycznego reżimu. Potem mamy do czynienia z okresem implementacji pierwszych rozwiązań demokratycznych, przy czym nadal funkcjonują niektóre zasady i procedury wcześniejszej epoki. Trzeci i ostatni etap dotyczy zakorzeniania demokratycznych postaw w społeczeństwie oraz prac nad polepszeniem instytucjonalnego wymiaru demokracji. Możemy przyjąć, że pierwszy etap demokratyzacji nazywa się erozją reżimu niedemokratycznego, drugi tranzycją, a trzeci konsolidacją. Jednakże pojawienie się jednego z etapów nie gwarantuje przejścia i rozpoczęcia kolejnego. Nawet w okresie konsolidacji może nastąpić odwrót od demokratyzacji i przejście do różnych form autorytaryzmu.

Zgadzam się z J.J. Linzem, A. Stepanem i S. Mainwaringiem, że liberalizacja jest odrębnym od demokratyzacji procesem, który może, ale nie musi prowadzić do rozpoczęcia drogi ku demokracji. Występuje w sytuacji, gdy władza nie jest w stanie wpływać na te zjawiska społeczne i polityczne, które do tej pory znajdowały się pod jej kontrolą. Dlatego też decyduje się na pewne koncesje w zamian za utrzymanie porządku społecznego. Dochodzi do zmniejszenia poziomu represji oraz zwiększenia praw obywatelskich²⁴.

Jeżeli władza opanuje sytuację, to liberalizacja zamyka się w autorytaryzmie. Natomiast gdy dochodzi do rozwoju autonomicznych wobec niej grup społecznych, wówczas powstają warunki sprzyjające narodzinom procesu demokratyzacji. W liberalizacji zgoda na istnienie opozycji wynika z chęci kontroli zachowań społecznych przez elitę władzy. Ale ten ogólny proces regulacji poczynań społeczeństwa wiąże się z oddolnymi inicjatywami. W efekcie kumulacja tych dwóch zjawisk może doprowadzić do erozji reżimu niedemokratycznego.

Należy zaznaczyć, że do erozji reżimu niedemokratycznego może dojść bez wcześniejszej liberalizacji. Według mnie, dopiero erozja stanowi pierwszy etap demokratyzacji, w którym próby naprawy niewydolnego reżimu przez władzę kończą się fiaskiem. Dekonsolidacja reżimu niedemokratycznego wynika z dysfunkcji władzy oraz dezintegracji społecznej. Obywatele wycofują swoje poparcie, gdyż władza nie jest w stanie spełnić ich oczekiwań. Przedstawiane są obietnice bez pokrycia, które ostatecznie prowadzą do delegitymizacji władzy. Zazwyczaj tym zjawiskom towarzyszy ogromna zapaść w gospodarce. Władza stara się wprowadzić zmiany, ale naprawa systemu odbywa się na przestarzałych zasadach, występujących w dawnych czasach. Wśród teoretycznych koncepcji dotyczących upadku reżimu niedemokratycznego moż-

²⁴ J.J. LINZ, A. STEPAN: *Problems of Democratic Transition...*, s. 3–7; G. O'DONNELL, P.C. SCHMITTER: *Transition from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore, The Johns Hopkins University, 1986, s. 7.

na wyróżnić te autorstwa Julia Samuela Valenzuela czy Andrei Bonime-Blanc. Valenzuela wskazuje na trzy sposoby erozji reżimu:

- upadek, porażka lub wycofanie się,
- usunięcie,
- reforma.

W każdym z tych trzech sposobów erozji elita władzy może przyjąć inną postawę:

- optowanie za pełną demokratyzacją;
- liberalizacja reżimu niedemokratycznego z wprowadzeniem elementów demokracji;
- zachowanie reżimu niedemokratycznego²⁵.

Natomiast Bonime-Blanc stwierdza, że w okresie erozji reżimu mogą wystąpić dwa typy punktu zwrotnego ku demokratyzacji. Pierwszy zwany jest samozzerwaniem, drugi przełomem. W samozzerwaniu elita władzy podejmuje decyzję o odejściu od starego reżimu, a dzieje się tak, gdyż reformatorzy zdobywają na tyle silną przewagę, że pozostałe grupy w elicie władzy się im podporządkowują. Następnie możemy mieć do czynienia z porozumieniem reformatorów z częścią opozycji. W przełomie w elicie władzy nie ma reformatorów lub są zbyt słabi, aby samodzielnie rozpocząć proces, który kończy się ostatecznym krachem reżimu. Powinna natomiast uformować się opozycja, która w okresie rozkładu państwa będzie zdolna do przejęcia władzy w państwie²⁶.

Okres upadku reżimu niedemokratycznego oraz następująca po nim tranżycja dokonują się w kontekście zmiany elity władzy. W poprzedzającym demokrację reżimie władzę sprawują elity, których rekrutacja dokonywała się w sytuacji pozbawionej legitymizacji społecznej. W chwili destabilizacji politycznej społeczeństwo przesuwając swoje poparcie na grupy, które opowiadają się przeciwko reżimowi niedemokratycznemu. Dochodzi do ukształtowania się faktycznych i potencjalnych podmiotów władzy. W nauce o polityce do autorów, którzy dokonują wyróżnienia elity władzy oraz opozycji, należą m.in. Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter²⁷, Adam Przeworski²⁸ czy Samuel P. Huntington²⁹. W elicie władzy wyróżniają oni reformatorów oraz konserwatystów. Pierwsi dążą do umocnienia swojej pozycji przez implementację

²⁵ J.S. VALENZUELA: *Democratic Consolidation in Post-Transitional Setting...*; S. MAINWARING: *Transitions to Democracy...*, s. 20–29.

²⁶ A. BONIME-BLANC: *Spain's Transition to Democracy. The Politics of Constitution-making*. London, WESTVIEW PRESS, 1987, s. 166. Cyt. za: B. DOBEK-OSTROWSKA: *Proces demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej – przesłanki i przebieg*. W: *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Red. A. ANTOSZEWSKI, R. HERBUT. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998, s. 19–24.

²⁷ G. O'DONNELL, P.C. SCHMITTER: *Transition from Authoritarian Rule...*, s. 15–36.

²⁸ A. PRZEWORSKI: *Democracy and the Market...*, s. 57–66.

²⁹ S.P. HUNTINGTON: *Trzecia fala demokratyzacji...*, s. 129–131.

reform mających na celu naprawę upadającego reżimu. Sądzą, że powodzenie reform umocni i rozszerzy ich wpływ w życiu publicznym. Konserwatyści chcą pozostawić wszystkie instytucje i rozwiązania reżimu niedemokratycznego, uważając, że jedynie fundamentalizm pozwoli zachować ten reżim i nie doprowadzi do jego upadku. Po drugiej stronie sytuują się dwie grupy opozycjonistów. Jedni mają charakter umiarkowany, drudzy – radykalny. Ci pierwsi są w stanie porozumieć się z elitą władzy w celu demontażu reżimu niedemokratycznego, podczas gdy drudzy są bardzo ortodoksyjni i nie dopuszczają myśli o jakiegokolwiek współpracy z władzą. Upadek reżimu i pojawienie się tranzykcji może wynikać z różnego układu relacji pomiędzy tymi czterema grupami. W klasycznej już propozycji Samuela P. Huntingtona, która zazębia się z propozycją Adama Przeworskiego, wyróżniono trzy modele demokratyzacji ze względu na kryterium relacji elity władzy i opozycji. Są to:

- transformacja ustrojowa,
- przemieszczenia,
- zastąpienia.

W transformacji reformatorzy zdobywają przewagę w elicie władzy i rozpoczynają przemiany. W przemieszczeniach demokratyzacja występuje w wyniku współpracy reformatorów oraz umiarkowanej opozycji. W zastąpieniach reformatorzy są słabi albo w ogóle nie występują. Proces demokratyzacji rozpoczyna się, gdy opozycja jest na tyle silna, żeby przejąć inicjatywę³⁰.

Tranzycja, która stanowi drugą fazę demokratyzacji, jest przejściowym etapem charakteryzującym się dużą niepewnością co do ostatecznych efektów. Za jej początek zazwyczaj przyjmuje się przeprowadzenie pierwszych wolnych wyborów, ale także warunki, które prowadzą do ich zorganizowania. Zadaniem tranzykcji jest wypracowanie wzoru instytucjonalnego, który pozwoli podmiotom politycznym na udział w życiu publicznym w zgodzie ze stabilnymi zasadami gry. Towarzyszą jej specyficzne cechy o charakterze zarówno negatywnym, jak i pozytywnym. Wśród pierwszych możemy wymienić: kryzys, destrukcję, dysharmonię, euforię społeczną przeradzającą się w zmęczenie, a wśród drugich: ogromny kredyt zaufania społeczeństwa, idealizm nowych elit władzy, kreatywne podejście do kształtowania nowych zasad instytucjonalnych. Efektem tranzykcji powinno być stworzenie warunków do tego, aby demokracja ulegała w późniejszym czasie samowzmacnianiu, m.in. dzięki rozwojowi społeczeństwa obywatelskiego, podziału władzy, uznaniu wyników wyborów przez liczące się siły polityczne.

Tym, co odróżnia tranzycję od późniejszej konsolidacji, jest wyłącznie jej instytucjonalny wymiar. W tym okresie działania nowych elit skupiają się na tworzeniu zestawu instytucji i procedur określających zachowanie organów władz politycznych i podległych im instytucji. Jednakże ten tranzycyjny wzór

³⁰ Ibidem, s. 132–166.

instytucjonalny może się potem zmieniać. Nadaje ramy, w których poruszają się ważni aktorzy i inne podmioty demokracji. W krótkim okresie tranzykcji społeczna recepcja zasad demokratycznych nie jest możliwa, dlatego behawioralny wymiar procesu demokratyzacji odnosi się właściwie do konsolidacji.

W literaturze występuje kilka koncepcji, które podejmują zagadnienia tranzykcji i późniejszej konsolidacji. Laurence Whitehead analizuje tranzycję w kategorii metafory dramatu teatralnego³¹, Joseph M. Colomer ujmuje ją w teorii gry³², a Samuel P. Huntington widzi proces demokratyzacji w perspektywie fali wyłaniającej się z oceanu³³.

Jeżeli chodzi o konsolidację demokracji, to jest ona najdłuższym etapem z wszystkich składających się na proces demokratyzacji. Podstawowymi zadaniami konsolidacji są: ugruntowanie zdolności reżimu do przetrwania i usuwanie niebezpieczeństw prowadzących do regresji demokracji. W ramach tych zadań realizowane są inne, o charakterze cząstkowym, jak: pozyskanie legitymizacji społecznej, zakorzenianie wartości demokratycznych w społeczeństwie, neutralizacja podejścia antysystemowego, wzmacnianie poprawnego działania organów i instytucji demokratycznych, rutynizacja polityki, wzmacnianie narzędzi demokracji bezpośredniej³⁴.

Konsolidacja rozszerza pole działania procesu demokratyzacji w porównaniu z tranzycją. O ile tranzycja zamyka się w płaszczyźnie instytucjonalnej, konsolidacja obejmuje również wymiar behawioralny. Po wprowadzeniu wzoru instytucjonalnego konsolidacja ugruntowuje go, poddaje modyfikacjom, ale przede wszystkim prowadzi do wzrostu poziomu akceptacji dla reguł życia demokratycznego w społeczeństwie. Pisze o tym Andrzej Antoszewski, który poza normotwórczym charakterem konsolidacji wskazuje na jej socjalizacyjny wymiar, czyli legitymizację nowych norm i delegitymizację norm poprzedniego reżimu³⁵. Związek tranzykcji i konsolidacji przejawia się także w tym, że pewne procesy, które rozpoczynają się w tranzykcji, są kontynuowane w konsolidacji.

Sama konsolidacja jest procesem wewnątrznie zróżnicowanym, na co wskazują m.in. Geoffrey Pridham czy Atilla Ágh. Wyróżniają oni dwie fazy konsolidacji. Pridham dzieli konsolidację na negatywną i pozytywną, Ágh – na wczesną i późną. W pierwszej fazie dochodzi do usuwania instytucji poprzedniego reżimu, neutralizuje się podmioty antysystemowe i redukuje niebezpieczeństwa demokracji. W drugiej wzory zachowań demokratycznych stają

³¹ L. WHITEHEAD: *The Drama of Democratization...*, s. 85.

³² J.M. COLOMER: *Game Theory and the Transition to Democracy*. Aldershot, Edward Elgar, 1995, s. 1–11 i nast.

³³ S.P. HUNTINGTON: *Trzecia fala demokratyzacji...*, s. 132–154.

³⁴ A. SCHEDLER: *What is Democratic Consolidation?*. „Journal of Democracy” 1998, Vol. 9, No. 2, s. 91–92.

³⁵ A. ANTOSZEWSKI: *Konsolidacja demokracji jako przedmiot zainteresowań...*, s. 60–61.

się powszechne, kształtuje się demokratyczna kultura polityczna i społeczeństwo obywatelskie³⁶.

Proces konsolidacji powoduje efekt, który ma ugruntowywać zjawisko demokracji w państwie i społeczeństwie. Jak zauważa Antoszewski, efekt konsolidacji może przybrać negatywną albo pozytywną postać³⁷. W pierwszej demokracja nie napotyka na antysystemowe przeszkody w postaci prób obalenia reżimu, nie ma poparcia dla autorytarnych podmiotów, nie ma instytucji wyjętych spod działania prawa. Pozytywny efekt konsolidacji przejawia się w rywalizacyjnych wyborach, ustaleniu i respektowaniu praw obywatelskich czy rozwoju systemu partyjnego.

Podsumowanie

Zawierające się w demokratyzacji cechy świadczą o skomplikowanym i złożonym charakterze tego procesu. Sama demokratyzacja, będąca typem zmiany politycznej, polega zarówno na implementacji instytucji i procedur, jak i rutynizacji postaw i zachowań elity władzy i społeczeństwa w państwie. Przekształcenia demokratyczne obejmują wiele płaszczyzn, wychodząc poza zjawiska polityczne. Obejmują przede wszystkim sferę aksjologiczną i behawioralną. W związku ze zmiennymi celami i zadaniami, które występują na poszczególnych odcinkach procesu demokratyzacji, możemy wyróżnić trzy jej etapy: erozję reżimu niedemokratycznego, tranzycję i konsolidację demokracji. Czasami poprzedza je liberalizacja reżimu niedemokratycznego, ale nie warunkuje ona rozpoczęcia demokratyzacji. Należy jednak pamiętać, że proces nie zawsze gwarantuje instalację demokracji, gdyż niezależnie od etapu rozwoju może dojść do odwrotu od demokratyzacji. Jest to jednak mniej prawdopodobne w okresie konsolidacji demokracji niż na przykład w okresie tranzycji, a w przypadku konsolidacji – mniej prawdopodobne w jej dojrzałej fazie niż we wstępnej.

Wykaz cytowanej literatury

Opracowania zwarte

ÁGH A.: *Emerging Democracies in East Central Europe and the Balkans*. Cheltenham, Edward Elgar, 1998.

³⁶ G. PRIDHAM: *Dynamics of Democratization...*, s. 5–16; A. ÁGH: *The Politics of Central Europe*. London, SAGE, 1998, s. 20.

³⁷ A. ANTOSZEWSKI: *Konsolidacja demokracji jako przedmiot zainteresowań...*, s. 56.

- ÁGH A.: *The Politics of Central Europe*. London, SAGE, 1998.
- ANTOSZEWSKI A.: *Konsolidacja demokracji jako przedmiot zainteresowań współczesnej politologii*. W: *Politologia Wroclawska. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Politologii Uniwersytetu Wroclawskiego*. Red. K. DZIUBKA, T. ŁOŚ-NOWAK, K. PASZKIEWICZ. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- BŁOK Z.: *Transformacja jako kontwersja funkcji wewnątrzsystemowych na przykładzie Polski*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, 2006.
- BONIME-BLANC A.: *Spain's Transition to Democracy. The Politics of Constitution-making*. London, WESTVIEW PRESS, 1987.
- COLOMER J.M.: *Game Theory and the Transition to Democracy*. Aldershot, Edward Elgar, 1995.
- DAHL R.: *Demokracja i jej krytycy*. Przeł. S. AMSTERDAMSKI. Warszawa, ALETHEIA, 2012.
- DIAMOND L.: *Developing Democracy. Toward Consolidation*. Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1999.
- DOBEK-OSTROWSKA B.: *Proces demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej – przesłanki i przebieg*. W: *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Red. A. ANTOSZEWSKI, R. HERBUT. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998.
- HUNTINGTON S.P.: *Trzecia fala demokratyzacji*. Przeł. A. DZIURDZIK. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
- JABŁOŃSKI A.W.: *Teorie zmiany i rozwoju politycznego w XX wieku*. W: *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej. 1989–2002*. Red. T. GODLEWSKI, A. KOSESKI, K.A. WOJTASZCZYK. Bydgoszcz–Pułtusk, Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego i Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieysztor, 2003.
- KITSCHOLT H., MANSFELDOVA Z., MARKOWSKI R., TÓKA G.: *Post-communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-party Cooperation*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- LINZ J.J., STEPAN A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-communist Europe*. Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1996.
- MAINWARING S.: *Transitions to Democracy and Democratic Consolidation: Theoretical and Comparative Issues*. In: *Issues on Democratic Consolidation*. Eds. S. MAINWARING, G. O'DONNELL, J.S. VALENZUELA. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1992.
- MOŁDAWA T.: *The Problems of the Transformation of the Political System in Poland*. In: *Reform and Transformation in Eastern Europe*. Eds. W. ŁUKOWSKI, K.A. WOJTASZCZYK. Warszawa, ELIPSA, 1996.
- O'DONNELL G., SCHMITTER P.C.: *Transition from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore, The Johns Hopkins University, 1986.
- PRIDHAM G.: *Dynamics of Democratization. A Comparative Approach*. New York, CONTINUUM, 2000.
- PRZEWORSKI A.: *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- SCHMITTER P.C., SCHNEIDER C.Q.: *Conceptualizing and Measuring the Liberalization of Autocracy and the Consolidation of Democracy across Regions of the World and from Different Points of Departure*. In: *Twenty Years of Studying Democratization*. Vol. 1: *Democratic*

- Transition and Consolidation*. Eds. A. CROISSANT, J. HAYNES. New York, ROUTLEDGE, 2014.
- SCHUMPETER J.: *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*. Przeł. M. RUSIŃSKI. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
- VALENZUELA J.S.: *Democratic Consolidation in Post-Transitional Setting: Notion, Process, and Facilitating Conditions*. Kellogg Institute Working Paper #150. December 1990.
- WHITEHEAD L.: *Democratization. Theory and Experience*. Oxford, Oxford University Press, 2002.
- WOJTASZCZYK K.A.: *Transformacja systemowa w Europie Wschodniej – próba bilansu*. W: *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej. 1989–2002*. Red. T. GODLEWSKI, A. KOSESKI, K.A. WOJTASZCZYK. Bydgoszcz–Pułtusk, Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego i Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieysztor, 2003.
- ZIELIŃSKI E.: *Nauka o państwie i polityce*. Warszawa, ELIPSA, 2006.

Opracowania czasopiśmiennicze

- ANTOSZEWSKI A.: *Normatywne i empiryczne teorie demokracji*. „Politeja” 2015, nr 4(36).
- RUSTOW D.: *Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model*. „Comparative Politics” 1970, No. 3.
- SCHEDLER A.: *What is Democratic Consolidation?*. „Journal of Democracy” 1998, Vol. 9, No. 2.
- SZYJA B.: *Demokracja skonsolidowana jako efekt tranzycji. Analiza podstawowych ujęć i poglądów*. „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2013, nr 14.
- WHITEHEAD L.: *The Drama of Democratization*. „Journal of Democracy” 1999, Vol. 10, No. 4.

Streszczenie: Artykuł poświęcony jest analizie teorii procesu demokratyzacji. Rozpoczyna się od określenia demokratyzacji w kategorii zmiany politycznej, po czym przedstawione są definicyjne podejścia do omawianego tematu. Wielopłaszczyznowy charakter demokratyzacji wiąże się nie tylko z politycznym, ale też z aksjologicznym czy behawioralnym przejawem tegoż procesu. Podejście to znalazło odzwierciedlenie w kolejnej części artykułu. Wieloetapowy charakter demokratyzacji związany jest z występowaniem fazy erozji reżimu, tranzycji i konsolidacji demokracji.

Słowa klucze: proces demokratyzacji, definicje, fazy demokratyzacji

Multidimensional and Multistage Character of the Democratization Process

Abstract: The following article is devoted to an analysis of the theory of the democratization process. First, the author approaches democratization in terms of a political change. Next, he provides definitions related to the subject. The multidimensional character of democratization is connected to not only political, but also axiological and behavioral aspects of this process. This stance is reflected further in the article. The multistage character of democratization is related to the existence of stages of erosion of a regime, transition and consolidation of democracy.

Key words: democratization process, definitions, stages of democracy

SEBASTIAN KUBAS, doktor nauk humanistycznych w zakresie nauki o polityce, specjalność: systemy polityczne, adiunkt w Zakładzie Systemów Politycznych Polski i Państw Europy Środkowej i Wschodniej Instytutu Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prezes PTNP oddział Katowice. Zainteresowania naukowe związane z systemami politycznymi państw Europy Środkowej, samorządem terytorialnym RP i demokracją. Autor, współautor i współredaktor książek i artykułów poświęconych systemom politycznym Węgier, Czech i Słowacji, a także Japonii oraz samorządowi III RP.